

Sociální kapitál.

Koncepty, teorie, měření.

Jiří Šafr

Sociologický ústav AV ČR

jiri.safr@soc.cas.cz

www.soc.cas.cz

Sociologie 20. století

Filozofická fakulta UK, Praha, 15. října 2007

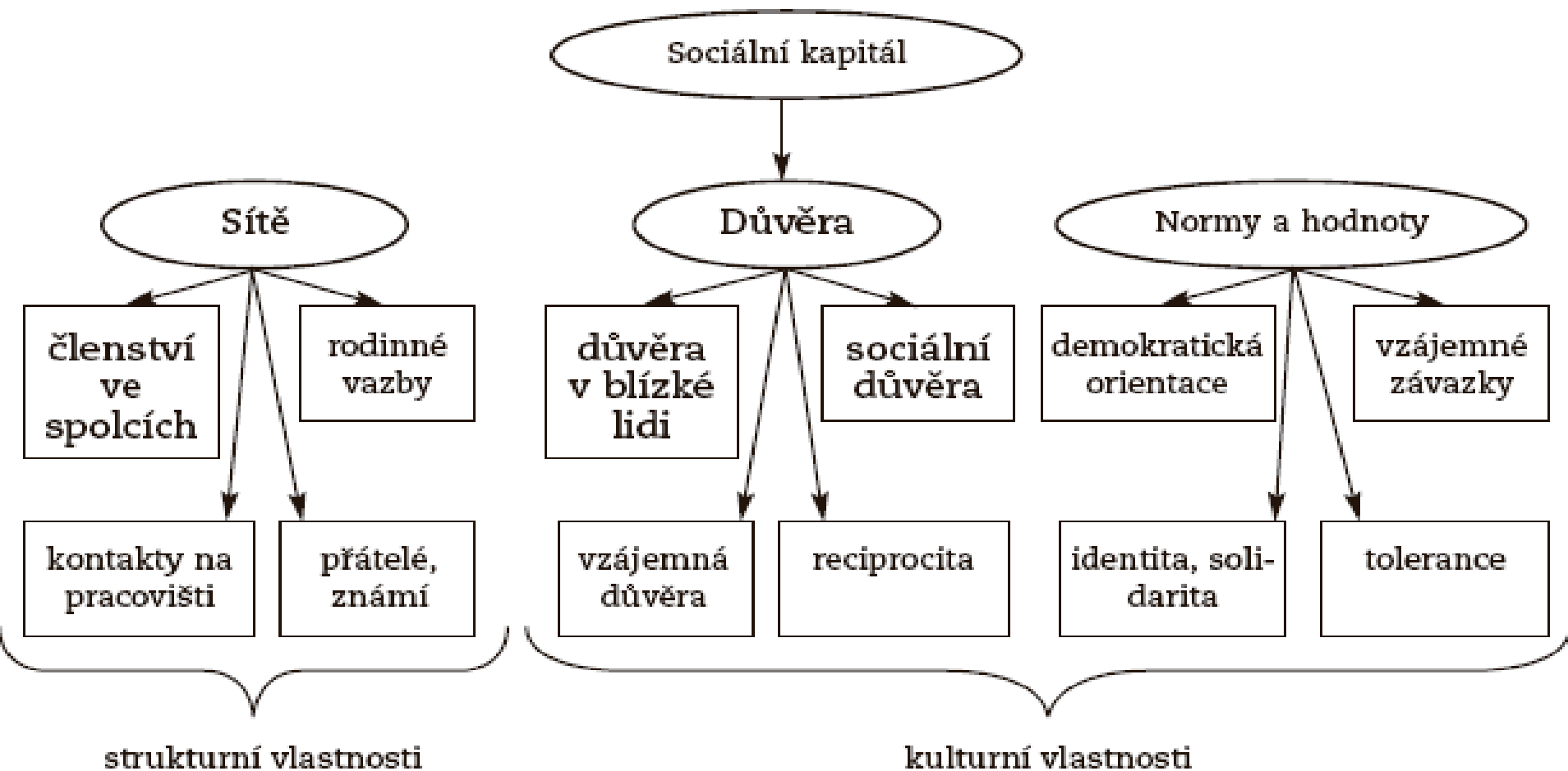
Obsah

- Teoretické koncepty
- Individuální, kolektivní paradigma SK
- Bourdieu, Coleman, Putnam, Lin, Burt
- Efekty působení kolektivního SK
- Je kolektivní SK skutečně kapitálem?
- Typologie a formy sociálního kapitálu
 - svazující, přemostující, spojující
- Měření sociálního kapitálu
 - sociální sítě, sociální důvěra, přemostující SK
- Výzkumný koncept pro sociální kapitál
- Internetové zdroje o SK

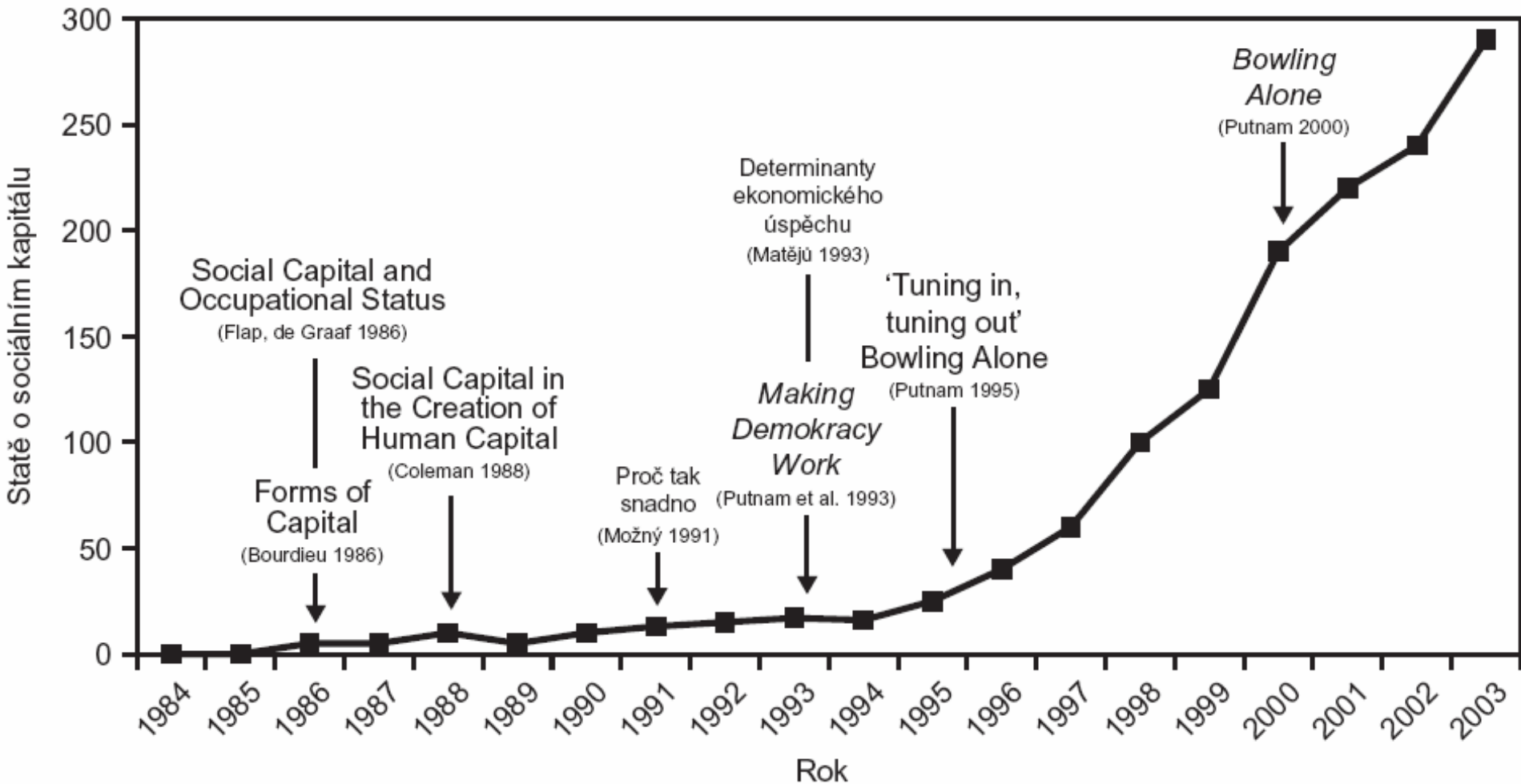
Sociální kapitál:

strukturní a kulturní dimenze (model měření)

Pracovní definice SK: vzájemnost, důvěra a sociální vztahy (sítě)

Počet publikací o SK 1984-2003

Teoretické koncepty SK ve 20 stol.

Individuální pojetí:

- **Lin, Burt, Flap & de Graaf**
- **Bourdieu**

Kolektivní pojetí:

- Hanifan
- Lory
- **Coleman**
- **Putnam**
- Fukuyama
- Halpern

Pradigmata SK

- **Individuální:** teorie lidského kapitálu, teorie sociální reprodukce (dosahování statusu), teorie jednání s využitím sociálních zdrojů (instrumentální a expresivní jednání)
- **Kolektivní:** koordinace kolektivního jednání, ekonomický a sociální rozvoj (regionální diferenciacie), neo-tocquevillovská politická teorie demokracie (občanská společnost)

P. Bourdieu

nástroj reprodukce dominantní třídy

- „množina aktuálních nebo potenciálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními“

G. Loury

omezenost zázemí ve znevýhodněných komunitách

- sada zdrojů pocházejících z rodinných vztahů a sociální organizace v komunitě,
- které hrají důležitou roli při kognitivním a sociálním vývoji dítěte a mladého člověka
- mechanismus vzniku nerovností na základě rasového původu

J. S. Coleman

normy spolupráce při výchově a v komunitě

SK - struktura vztahů mezi aktéry

Definuje SK prostřednictvím funkce,

SK zahrnuje více entit:

- obsahuje aspekt sociální struktury
- výbava aktérů v této struktuře usnadňující jejich jednání v této struktuře
- aktiva, zdroje aktérů (jedinců, institucí) & vlastnost soc. struktury
- spojující článek mezi mikro a makro strukturou (nejedná se jen o individuální pojetí)

Coleman - základní formy SK:

- **závazky a očekávání**, které závisí na **důvěryhodnosti** sociálního prostředí (struktury);
- **informační kanály** - kapacita sociální struktury z hlediska toku informací
- **normy** doprovázené účinnými **sankcemi**

Coleman – komunitní pojetí

- **Poukázky na důvěru (credit slips)**
„jeden udělá pro druhého, to vytváří závazky do budoucna“
- **normy potlačující individuální sebezájem.**
- **Příklady:** obchodníci na diamantovém trhu, radikální studentské hnutí, důvěra mezi pacienty a lékaři, dohled nad dětmi v komunitě, příbuzenské vztahy na tržišti
- **Aktéři:** funkční organizace (stanovování ceny)
- **Kritika Colemana:** nevyklučuje negativní působení, ale jeho přístup je „naivně optimistický“
- Na Colemana navazuje v ekonomii G. S. Becker (SK=účinky společenského prostředí, tj. tlak referenční skupiny na preference jedince)

Coleman – SK a lidský kapitál

- vznik vzdělanostních nerovností (úspěch ve škole)
- vliv SK na tvorbu lidského kapitálu
- Vliv SK v **komunitě** (propojenost školy a rodiny) a **rodině** (vztahy mezi rodiči a dětmi, spolu strávený čas)
- Lidský kapitál lze předat pouze v interakci LK a SK
- Mezigenerační záklopka – vázanost rodičů na funkční komunitu

Robert Putnam

pozitivní externality sdružování pro společnost

- Sociální kapitál odkazuje k vlastnostem sociální organizace, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti“ [Putnam et al. 1993: 167]
- vychází z Colemanana, rozšiřuje pojetí na celou společnost (fungování demokracie)
- Důraz na občanskou angažovanost (sdružování)
- neo-tocquevillovská politická teorie

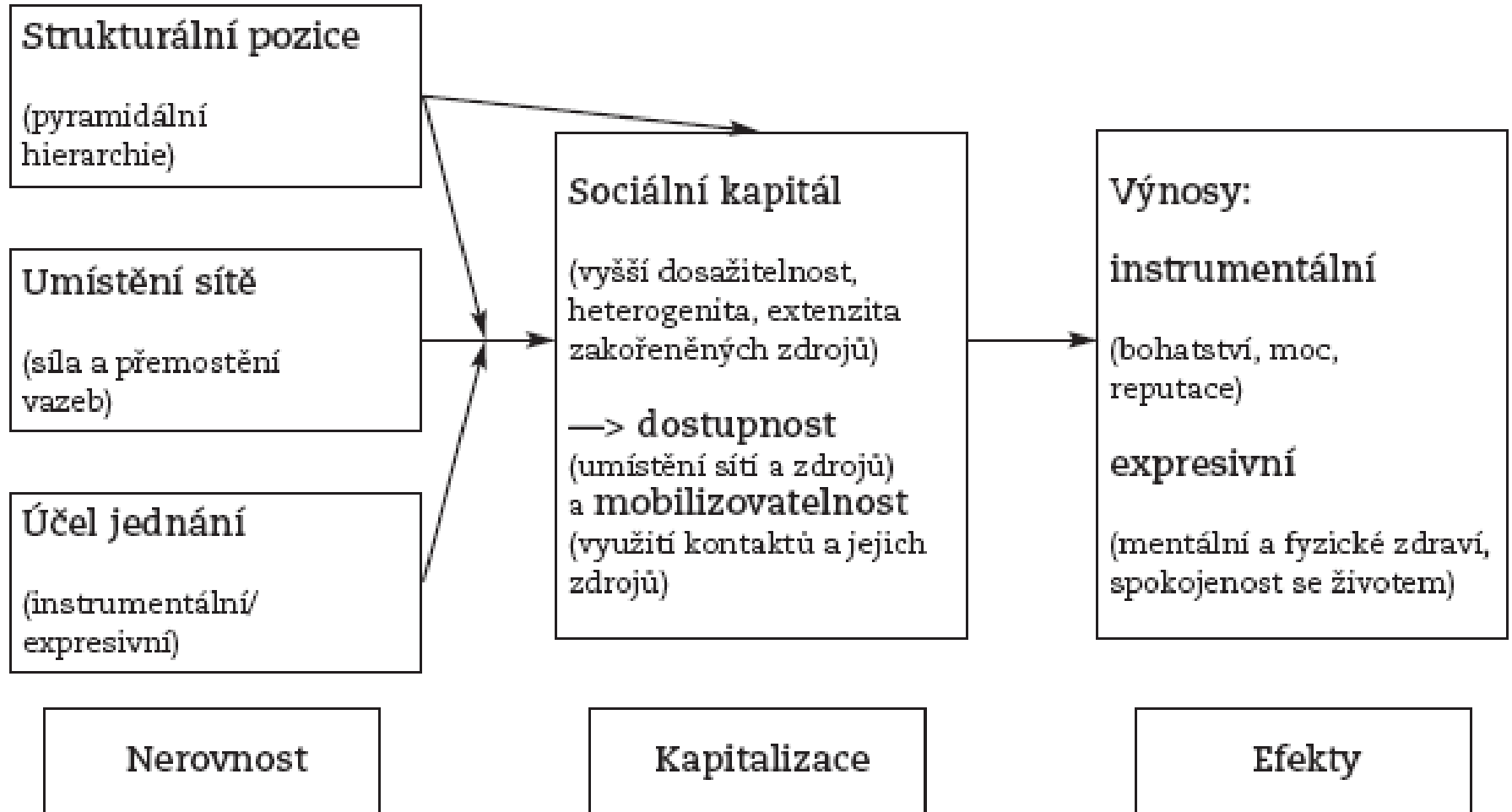
R. Putnam - „Bowling Alone“ pokles sociálního kapitálu v USA

- Slabé, povrchní a často jednorázové interakce postupně nahrazují těsné, časem prověřené vazby zakořeněné v dlouhodobých osobních vztazích v sousedském společenství.
- Vliv na úbytek SK mají procesy tlaku času a peněz, mobilita a suburbanizace, rozvoj nových komunikačních technologií (televize) a generační proměna

Individuální sociální kapitál

- potenciální sociální zdroje jedince“, resp. „sociální zdroje zakotvené v jedincově sociální síti
- Sociální kapitál představuje „investice do sociálních vztahů vedoucí k očekávanému zisku na trzích“. [Lin 2001]
- „sociální síť jedince a všechny zdroje, které může prostřednictvím této sítě mobilizovat“ [Flap, de Graaf 1986]

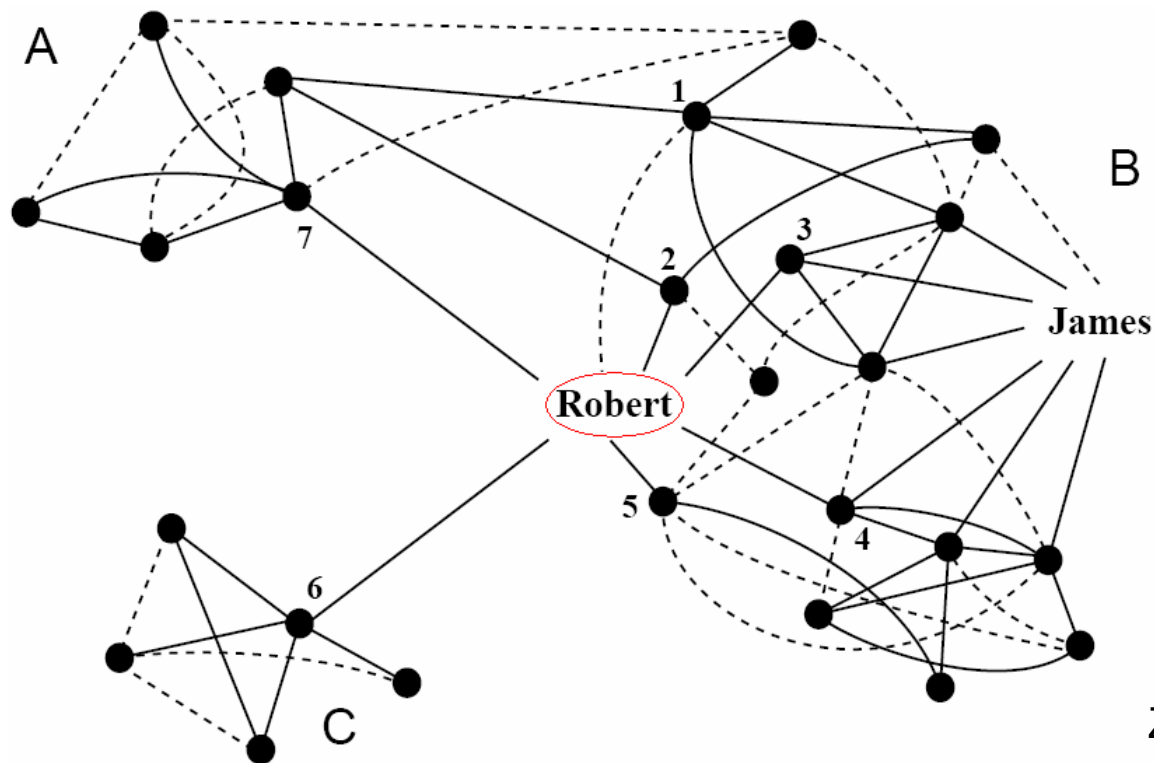
Nan Lin - teorie instrumentálního jednání s využitím sociálních zdrojů.

R. Burt – strukturní mezery (structural holes)

Sociální kapitál je funkcí příležitosti zprostředkovatelství (brokerage) v síti

Strukturní mezery = mezery v sociální struktuře. Vytváří konkurenční výhodu u jedince, jehož vazby překlenují tyto mezery.

Zdroj: [Burt 2001]

Optimální postavení jedince v sociální síti je mezi několika různými skupinami, kdy jeho kontakty jsou **neredundantní** – nevedou k podobným lidem a tedy ke stejným informacím či zdrojům.

Výchozí teoretické koncepty sociálního kapitálu

forma sociálního kapitálu	výchozí politicko-filozofický směr, paradigma		projevy + měření	nositel	efekt pro jedince	efekt pro společnost	příklady autorů
individuálně-kolektivní mobilizační	teorie třídní reprodukce, symbolické násilí, marxismus, strukturalismus <i>nesprávně čteno jako teorie racionální volby</i>	účelová, vědomá investice	sítě známostí, exkluzivní kluby	aktér: třída (!), jedinec a jeho rodina	individuální zisky aktéra pomocí konverze na jiné formy kapitálů udržení třídní (elitní) pozice	(-) reprodukce a cement nerovností (tříd) (-) klientelistické až korupční sítě	Bourdieu
individuální mobilizační	teorie lidského kapitálu, teorie racionální volby	účelová, vědomá investice	sociální sítě známostí (slabé vazby)	aktér (jedinec/rodina/organizace)	tvorba lidského kapitálu, pohyb v sociální struktuře	(+) nahrazuje nefunkční instituce	Lin
komunitní - kolektivní (ekonomické pojetí)	utilitarismus, teorie racionální volby	nezamýšlená externalita sociálních vztahů	závazky, očekávání informace normy a sankce důvěra, recipocita	skupina: rodina, komunita (např. etnická skupina) jedinec	snížování transakčních nákladů získávání komparativní výhody	efekty pro danou komunitu přispívá k CSC	Coleman Becker Putnam
individuální interakční sociabilita (ISIC)	komunitarismus	vedlejší produkt sociálních vztahů	face to face interakce („setkávání se“) neformální sítě + komunikace	jedinec	inkluze jedince (např. lepší zdraví jedince)	(+) přemost'ující SK: spojuje různé strata, etnika (-) svazující SK: uzavírání skupin	Coleman Putnam
kolektivní - makrosociální úroveň (CSC)	komunitarismus funkcionalismus	vedlejší produkt sociálních vztahů	formální členství participace (členství, dárcovství), + důvěra	celá společnost / lokální komunita	společenská soudržnost, prospěch z ekonomického růstu	integrace, koheze celé společnosti (společenské přehrad) přemost'ující SK	Putnam Halpern

Typologie a formy sociálního kapitálu

Základní typologie a indikátory SK

Typy sociálního kapitálu

Příklady indikátorů

Kolektivní (komunitní)

**souhrnné statistické
údaje**

počet občanských / profesních sdružení (v lokalitě)

počet členů v občanských sdruženích

podíl dárcovství k součtu osobních příjmů

odpracované hodiny při dobrovolnické práci

individuální výpovědi

dotaz na členství v občanských / profesních sdruženích

důvěra v druhé lidi

Individuální – interakční

frekvence společenských aktivit

Individuální – mobilizační

schopnost mobilizovat sociální síť ve svůj prospěch, např. obstarat nedostatkové statky

Kolektivní SK: svazující, přemostující a spojující

- **svazující (bonding)**
silné vazby, homogenita, vnitřní loyality
→ skupinová solidarita ale inkluze = exkluze druhých
(Bourdieuho „klubový efekt“)
- **přemostující (bridging)**
slabé vazby, heterogenita,
vztahy se známými a přáteli našich přátel, mezi obchodními partnery, přáteli pocházejícími z **odlišných** (etnických) skupin
→ spojuje lidi napříč odlišnými sociálními skupinami a vrstvami, napomáhá šíření informací a vytváří lidskou vzájemnost i širší identity
- **spojující (linking)**
horizontální vazby (vztah mezi pracovníkem sociální služby a klient jako příjemcem sociální pomoci)
→ zvyšuje efektivitu opatření sociální politiky, pomoci rozvojovým zemím

Formy SK v postkomunistických zemích: organizační kapitál a neformální sociální sítě

Kapitál sociálních sítí

Primární vztahy tváří v tvář

Neformální

Členy: jednotlivci, domácnosti

Malý počet členů

Horizontální struktura, rovnost členů

Alegální (není určeno zákonem)

Závazky členů různé

Ne na plný úvazek

Omezený rozsah prostředků

Produkují jednoduché zboží a služby

Směna většinou nepeněžní

Organizační kapitál

Neosobní, sekundární vztahy

Řídící se pravidly

Organizace

Velký počet členů

Hierarchická struktura, nerovnosti

Legální

Specifické členské závazky

I plný úvazek

Prostředky: peněžní, vybavení, půda

Produkují i složitější výrobky a služby

Peněžní směna

Efekty působení kolektivního SK

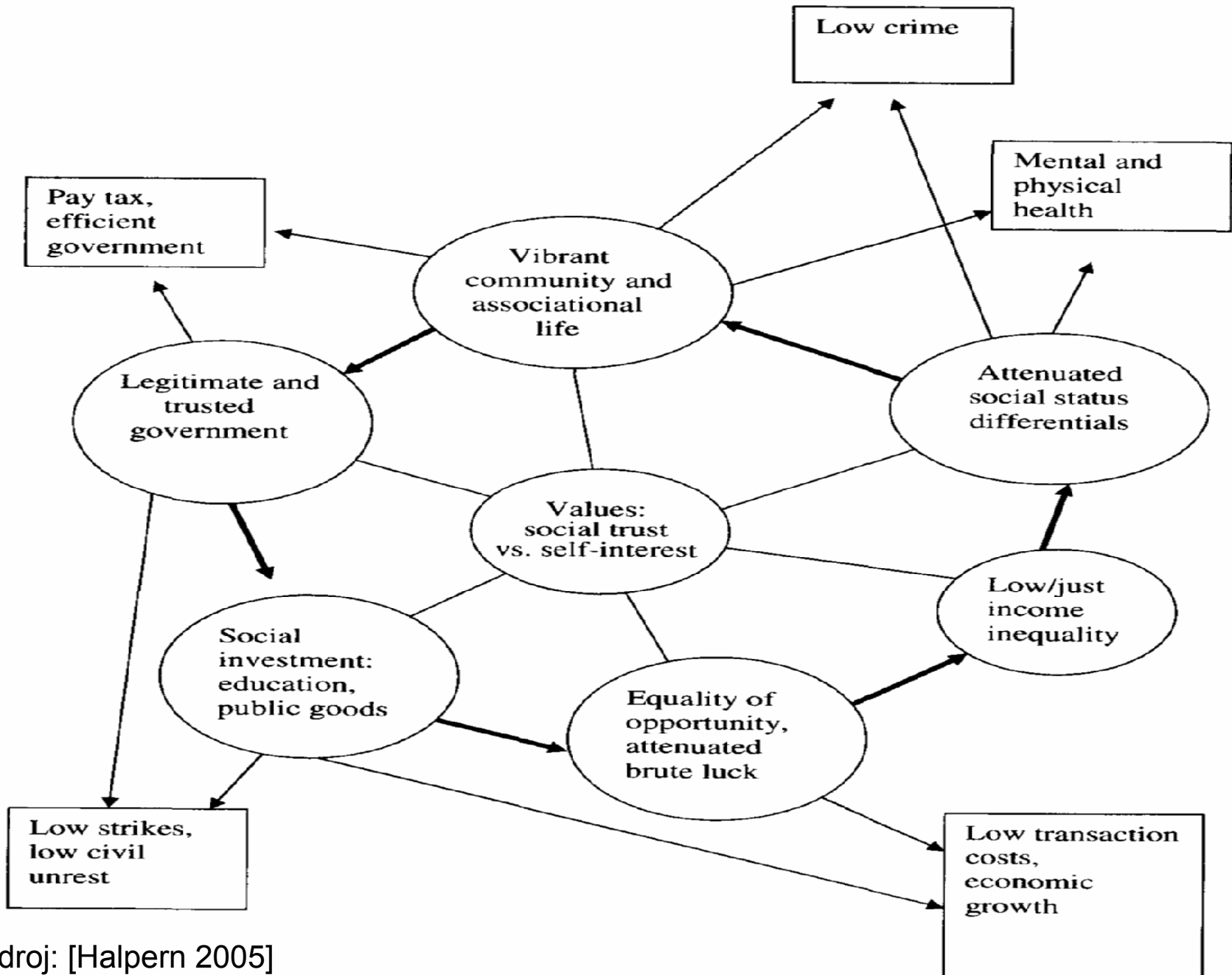
pozitivní korelace mezi množstvím sociálního kapitálu a

- ekonomickým růstem
- nízkou mírou kriminality,
- nízkou mírou korupce
- veřejným zdravím
- ?

Model koloběhu sociálního kapitálu [Halpern 2005]:

- investice do veřejných statků (vzdělání, opatření sátu veřejných a sociálních služeb) → prostředí stimulující sociální důvěru a občanskou participaci → podmínky pro společensky pozitivní vývoj → sociální soudržnost

D. Halpern - Model koloběhu sociálního kapitálu a jeho efektů

Zdroj: [Halpern 2005]

Je kolektivní SK skutečně kapitálem?

- SK nemůže být pouze soukromým statkem [Coleman]
- Kapitál = výrobní faktor (produkční funkce)

Argumenty proč SK není kapitál ale jen metafora:

- Nesměnitelnost
 - Nepředstavuje investici do budoucna ani současnou spotřebu
 - Nemá náklady příležitostí (není čeho se vzdát)
 - Nemá konkrétního přímého vlastníka
 - Nelze do něj přímo investovat
 - Užíváním nedochází k opotřebení, naopak spíše k posílení
- vhodnější pojmy: ***společenský potenciál*** (pro kolektivní SK) nebo ***zasít'ované zdroje/ sociální zdroje zakotvené v sociální síti*** (pro individuální SK)

Měření sociálního kapitálu

Indikátory a měření individuálního
a kolektivního sociálního kapitálu

Způsoby měření:
Individuální sociální kapitál

Individuální SK – sociální sítě

Generátor jmen → egocentric network
osobní kontakty ve třech sférách:

1. rolové / funkční vztahy (bydliště, práce),
2. obsahové oblasti (pracovní a domácí témata)
3. soukromí (důvěra, intimita).

→ mapa vztahů mezi egem a jeho kontakty i
mezi kontakty navzájem

Individuální SK – sociální sítě

Generátory pozic

úzké kontakty na vybraných významných strukturálních pozicích:

(profese, autority, pracovní jednotky, třída a sektor).

Poziční generátor

Kontakt na zdroje („činnosti“ či pozice)

Instrumentální a expresivní (emocionální opora)

Index individuálního mobilizačního SK „v podmínkách socialistického režimu“ výzkum Rodina 1989.

Kdybyste to potřebovali, dokázali byste si zajistit následující věci?

- získání kontaktu na dobrého doktora – specialistu
 - obstarání nedostatkového zboží (mrazničky, barevného TV apod.)
 - sehnání tuzexových poukázek, deviz
 - rychlé obstarání větší hotovosti (50 tis. Kč)
 - sehnání bytu
-

[dotazník Rodina 1989; Matějů 1993: 352; Matějů, Lim 1995: 135]

Způsoby měření:
Kolektivní sociální kapitál

Sociální důvěra

(generalizovaná důvěra v druhé lidi)

- **Celkově vzato, řekli byste, že většině lidí se dá věřit, nebo že člověk nemůže být nikdy dost opatrný při jednání s lidmi?**
 1. většině lidí se dá věřit, 2. člověk nemůže být nikdy dost opatrný
- **Řekl(a) byste, že lidé se většinou snaží druhým pomáhat (že se snaží si navzájem pomáhat), nebo že se převážně starají jen o sebe?**
 1. snaží se pomoci, 2. starají se jen o sebe,
- **Myslíte si, že většina lidí se Vás pokusí využít, když je jim dána příležitost, nebo že se (k Vám) zachovají férově?**
 1. využijí mě, 2. zachovají se férově.

Putnamův souhrnný index sociálního kapitálu

Dimenze

Indikátory

Komunitně organizovaný život

- podíl lidí ve výboru lokálních organizací za poslední rok
- podíl lidí v manažerské pozici v klubech za poslední rok
- počet občanských a sociálních organizací na 1000 obyvatel
- průměrný počet klubových setkání za poslední rok
- průměrný počet členů klubů a organizací

Angažovanost ve věcech veřejných

- volební účast v prezidentských volbách
- počet uskutečněných veřej. setkání týkajících se města či školy

Komunitní dobrovolnictví

- počet neziskových organizací na 1000 obyvatel
- průměrný počet účastí na komunitních projektech v posl. roce
- průměrný počet účastí na dobrovolnické práci v posledním roce

Neformální sociabilita

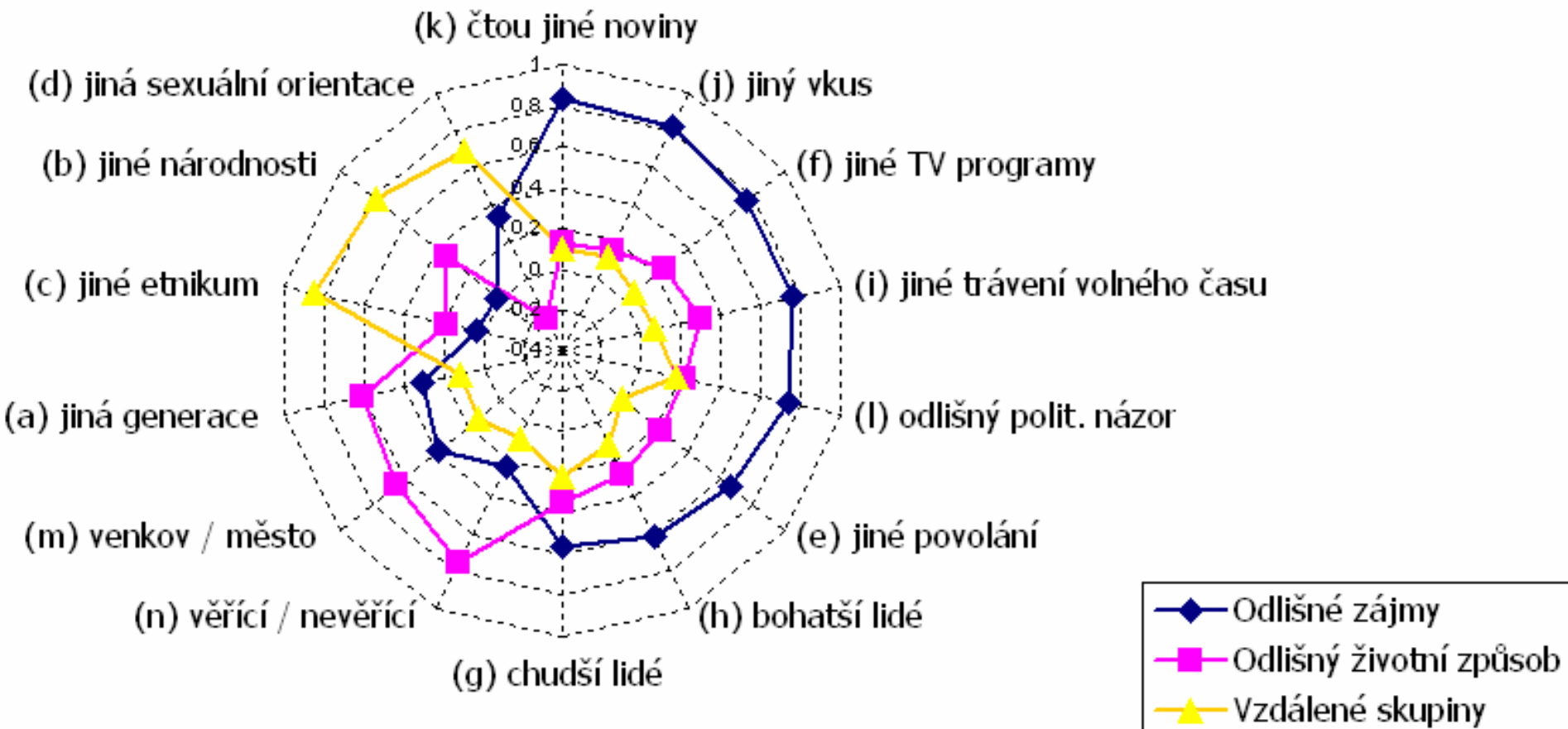
- souhlas s výrokem: „Trávím hodně času návštěvou přátel.“
- průměrný počet uspořádaných domácích párty v posledním roce

Sociální důvěra

- souhlas s výrokem: „Většině lidí lze věřit.“
- souhlas s výrokem: „Většina lidí je čestná.“

Přemost'ující sociální kapitál

baterie PSK „Do okruhu Vašich přátel patří lidé:...”

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 15+, N = 1011.

[Šafr 2007; Šafr, Häuberer 2007]

Etapy výzkumu sociálního kapitálu

0. bez používání pojmu SK
- I. „pre-empirické období“. Individuální pojetí k vysvětlení mezigenerační transmise (přístup ke vzdělání)
- II. „kolektivní pojetí“ (Putnam)
sekundární analýza „tvrdých“ dat
- III. snaha o ucelenou konceptualizaci a primární výzkumy
- IV. „revize III. etapy“ exploze studia SK vedla k nepřehlednosti
snaha o nový jednotný výzkumný koncept použitelný v mezinárodním srovnání

Jaký výzkumný koncept pro sociální kapitál?

problémy a chyby, které vedou k nepřesnostem při konceptualizaci, měření a úvahách o působení sociálního kapitálu:

- měření a „praxe“ jsou **zřídka kdy teoreticky ukotvené** a empirické práce ne vždy chápou sociální kapitál jako **vlastnictví a zdroj** kolektivního jednání.
- přehlížejí jeho **multidimenzionalitu** a
- neuvědomují si fakt, že SK má různý obsah v závislosti na druhu sítě a „**sociální škále**“, tj. **velikosti sociálního systému**.

[Stone, Hugesová 2002a,b; Stone 2001]

Internetové zdroje o SK

- *Social Capital Gateway*
<<http://www.socialcapitalgateway.org>>
- *Measurement of Individual Social Capital Pages*
(*Martin Van der Gaag*)
<<http://www.xs4all.nl/~gaag/work>>
- *webová stránka Roberta Putnama*
<<http://www.bowlingalone.com>>
- *Saguaro Seminars*
<<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro>>
- *Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti* <<http://cohesion.soc.cas.cz>>.